

III.2.2. Az abaújszolnoki oltár

Terdik Szilveszter

A történeti Abaúj vármegye déli részén, a szikszói járásban fekszik Szolnok (Abaújszolnok) település. A 18. század elején ruszinok ülték meg a falut, akik hamarosan fatemplomot is építettek itt. 1741-ben, Zuhrovics (Zsugrovics) Gergely parókussága idején ez az épület siralmas állapotban volt,¹ hat évvel később azonban már úgy találták, hogy jó karban van.² 1751/1752-ből két vizitáció jegyzőkönyve is fennmaradt, amelyekben az itteni viszonyokról tájékozódhatunk. Az első szerint a fatemplom közepesen szegényes állapotban volt, Dudinszky esperes áldotta meg, antimenzionja Bizánczy püspök idejéből (1716–1733) származott, ami a templom megáldásának időkeretét is megszabja; a templomi képekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy az összes alapkép új, nincsenek megáldva. A másik jegyzőkönyvben csupán a Csereháti Esperesi Kerület parókiái szerepelnek ekkor, a templomot fából, újonnan épültnek írják, a szükséges felszerelésekkel el volt látva, a parókust Zsuhrovics (Zsugrovics) Jánosnak hívták,³ s feltehetően az előző pap fia lehetett.

A szóban forgó fatemplomot Myskovszky Viktor (1838–1909) kassai rajztanár egyik, Abaúj vármegyében folytatott kirándulása során leírta és fel is mérte. Myskovszky a szakmai útjáról szóló beszámolóban a rajzokat nem, csupán a fatemplom nyugati bejárata fölötti gerendába vésett cirill betűs szöveg rajzát tette közzé, amely szerint a templom 1758-ban „Zsuhrovics János” lelkész idejében épült.⁴ Örömmel konstataulta, hogy a rajzokat még időben el tudta készíteni, mert a helybéli parókustól azt hallotta, hogy amint alkalmuk lesz, le fogják bontani a fatemplomot, és újat építenek helyette.⁵ A két rajzot 1999-ben Kárpáti László részlegesen közölte, az egykori épület részletes építészeti elemzését

is elvégezte, formája alapján a déllengyel és a felső-magyarországi lemkó típusú fatemplomok között jelölve ki a helyét.⁶ Most teljes egészében reprodukáljuk a felmérési rajzokat: az első lapon a fatemplom alap- és déli homlokzati rajza (1. kép),⁷ míg a másikon az épület hosszmetsete és nyugati kapujának felmérése szerepel (2. kép).⁸ Ha az egykori nyugati bejárat feletti évszámot (1758) összevetjük az 1752-es jegyzőkönyv adatával, amely már új fatemplomról beszél, megállapíthatjuk, hogy az előbbi dátum az épület teljes befejezésére utal.

Myskovszkyt 1893-ban a millennium tiszteletére rendezendő országos kiállítás tervezésébe is bevonták. Ekkor újra visszatért abaújszolnoki felméréseihez, a kiállításhoz szánt görögkatolikus fatemplomot ennek mintájára képzelte el.⁹ Ismét két tervlapot készített: az egyik a templom hossz- és keresztmetsete, a másikon a déli homlokzat és az alaprajz látható. Az 1876-os rajzokhoz képest újdonság, hogy itt az első lapon a hajó keresztmetsetét is közölte, amelyen egy teljes ikonosztáz rajza is látszik. Azt gondolhatnánk, hogy ez az ikonosztáz is az abaújszolnoki templom berendezését dokumentálja, de óvatosságra int, hogy a szentélyben egy baldachinos oltár rajza szerepel, amelyet ott biztosan nem láthatott. Myskovszky az 1893-as tervek készítése során feltételezhetően a más fatemplomokban szerzett élményeit is hasznosította, baldachinról például a Sáros vármegyei fatemplomok leírása során emlékezett meg.¹⁰

Abaújszolnokon 1895-re készült el az eklektikus stílusú új, szilárd anyagból épült templom.¹¹ Az épület nem csupán a régi címünnepét (Keresztelő Szent János fejevétele, augusztus 29.), hanem néhány berendezési tárgyát is megőrizte: egy 18. századi körmeneti ikont (lásd Kat. III.29.),

A tanulmány az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Véghseő–Terdik–Simon, 2014, 106.

² Véghseő–Terdik, 2015, 147.

³ Véghseő–Terdik–Simon–Majchrics–Földvári–Lágler, 2015, 281–282, 497–498.

⁴ „Sozdan” est’ hram” sei pri ierei Ioanne Žugroviče 1758” – „ez a templom megalkottatott Zsugrovics János pap idején, 1758”, Golub Xénia átírata és fordítása.

⁵ Myskovszky Viktor: Az 1875-ik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye, *Archaeologiai Közlemények*, 10(1876), 3. szám, 71–72.

⁶ Kárpáti, 1999, 678, 1–2. kép

⁷ Papír, tus, színes tus, 563 mm × 398 mm, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. K 910.

⁸ Papír, tus, színes tus, 563 mm × 400 mm, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. K 911.

⁹ A két rajz: Néprajzi Múzeum, R 2634–2635, közölte: Tasnádi Zsuzsanna: *Ácsolt fatornyok – védelmező templomok: Válogatás a Néprajzi Múzeum grafikáiból, fényképeiből* (A Néprajzi Múzeum Kamarakiállítása, 19), Budapest, 2013, 5–6. A tervek nem valósultak meg, a kiállítási területen csupán a körösfői református templom mása épült meg.

¹⁰ Az ondavkai fatemplom ismertetésekor említi a négy oszlopon álló „mennyezetet” mint a „bizanti ciborium-féle” oltárookra emlékeztető megoldást. Myskovszky Viktor: Adalék régi fatemplomaink ősméretéhez, *Archaeologiai Értesítő*, 14(1894), 246.

¹¹ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperjesiensis pro Anno Domini 1898*, Eperjes, 1898, 127.

III.2.2.

(1)

a barokk oltár antependiumát (lásd Kat. III.27.), és az oltár retabulumát, amelyet az egykori ikonosztázion egyik presztolára (alapkép előtti konzolasztal) helyeztek a hajó déli oldalán, a szentélyhez legközelebb eső ablak alatt.¹² Míg az előző két darab restaurálása az elmúlt években, addig az oltár-retabulum helyreállítása most történt meg (3. kép). A fatemplom egykori ikonosztázából ismert volt még két, a tanító Krisztust és az Istenszülőt ábrázoló alapkép is, amelyeket azonban 1995-ben elloptak.¹³

A görögkatolikus viszonylatban nagynak számító, római katolikus léptékkal mérve egy átlagos mellékoltár léptékét éppenhogy

(2)

megülő felépítmény (magasság: 242 cm, szélesség: 253 cm) jelentőségét nem a mérete határozza meg. Hazai viszonylatban nagyon kevés 18. századi görögkatolikus oltár maradt fenn (Nyírdersz, Sárospatak), amelyek között az abaújszolnoki őrizte meg leginkább az eredeti formáját.¹⁴

A templom 1877-ben készült leltárából kiderül a felépítményt hordozó asztal mérete, formája, s az is világos, hogy akkori oromzata összetettebb és magasabb volt a jelenleginél, két festmény is díszítette: *Jézus megkeresztelkedése (Epifánia)*, és a csúcson az Atya ábrázolása. Az építmény összmagassága 2 m 84 cm-t tett

¹² Baldachinos főoltára 1896-ban készült a hátoldalán olvasható felirat szerint: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE / adományozta! / Kriván Ferenc; egyházi gond./nokok: Kriván Ferencz, / 200. forintot adományoztak. / Olajütő Fedor János; Bubno Já./nos, Galvács Mihály; Számadó / István 60 forintot adományoztak / Bukszár György nyéstei zse./lér 50. forintot adományozot. / KOVALICZKY PÉTER készítete / UNGVÁR 1896 ban.” Az ikonosztázion és az előkészítő oltár a budapesti Rétay és Benedek Műipari Intézetben készült 1903-ban, *Egyházi Műipar*, 5(1904), 2. szám, 7.

¹³ Puskás László: *Házad ékessége: Görögkatolikus templomok, ikonok, ikonosztázok Magyarországon*, Nyíregyháza, 1991, 93–94; Kárpáti, 1999, 685–686, 7–8. kép; Puskás, 2008, 185–186, 248, 138–139. kép. A lopás tényéről a képek pontos adataival: *Cent Objects Disparus / One Hundred Missing Objects: Looting in Europe – Pillage en Europe*, Barcelona, 2001, 69.

¹⁴ Az oltárral eddig foglalkozó mű: Puskás, 1996, 14, 31, kat. 64. Az oltárt részletesebben ismerteti: Kárpáti, 1999, 687–693, 5. kép; Puskás, 2008, 185–186, 151. kép.

(3)

ki, amelyből ha levonjuk a mai méretét (242 cm), akkor egy kb. 50 cm magasságú oromzattal számolhatunk.¹⁵ Feltehetően ennek ornamentális részéhez tartoztak azok a faragott töredékek, amelyeket később az oltárkép keretének felső részéhez illesztettek. Az oltár rézsús kialakítású; két áttört faragású oszlop közé, íves, hangsúlyos párkánnyal lezárt keretbe illesztett főképe a keresztre feszítést ábrázolja.

A fatáblára – feltehetően nyugati metszetelőképek alapján megfestett – kompozíció az Üdvözítőt édesanyján és a szeretett tanítványon kívül a kereszttövén roskadó, azt átölelő Mária Magdolna kíséri. Csupán a rokokó ízű vésett, aranyozott háttérből és az ábrázolt szenteket kísérő egyházi szláv feliratokból sejthető, hogy ez a kép görögkatolikus megrendelésre készült (4. kép). Az oltárfelépítmény lábazatát profilozott

¹⁵ Vö. Kárpáti, 1999, 689. Ez az oromzat még 1900 körül pusztulhatott el, mivel a jóval kisebb, levélornamensekből készített pótlás stílusa a 20. század elejére vall.

III.2.2.

lécekkal keretezett mezők tagolják, közepükön faragott rozettákkal, a középtengelyben pedig a szentségház áll, amelynek aranyozott, lüszterezett ajtaján egy kehely felett a sugaraktól övezett négyzetre vágott proszforadarab, a Bárány ragyog. A szentségházat díszítő kettős kereszt későbbi, a tetejére illesztett aranyozott faragvány minden bizonnyal az elveszett eredeti oromzathoz tartozott. A főképet két, gazdagon faragott szárny egészíti ki, amelyeken szabálytalan képmezőkben két álló figura tűnik fel: a bal oldalon Dávid király, míg a jobbon Nátán próféta; előbbi hárfát, utóbbi egy nyitott írástekerceset tart a kezében, amelyen bibliai idézet olvasható („и гдѣ ѿиатъ сопрѣшеніе твоѣ” – „Az Úr is elengedte vétkeidet...” – 2Sam 12, 13b). A felirat segít értelmezni a képet: a próféta Isten intésére az uralkodóhoz járul, és megfeddi Uriás feleségének elcsábításáért; egy példázat révén döbbsenti rá a királyt vétke súlyára, aminek hatására amaz őszinte bűnbánatot tart, s a hagyomány szerint ekkor szerzi a legismertebb bűnbánati imát, az 50. zsoltárt. Kárpáti László vetette fel néhány évvel ezelőtt egy baráti beszélgetés során, hogy az oldalsó képek a kijevei barlangmonostorban nyomtatott zsolttároskönyv címlapillusztrációja alapján készültek. Ez a kompozíció az 1728-as kiadás címlapján már látható volt, s majd a későbbi változatokban is feltűnik némileg módosítva: a Nátán tekercsén szereplő szöveg az 1755-ös verzió metszetéről már hiányzik.¹⁶

Úgy tűnik tehát, hogy Abaújszolnokon a Nátán-ábrázolás megfestésekor a metszet első variánsából indultak ki, ami alapján joggal feltételezhető, hogy a zsolttároskönyv egy példánya a festő rendelkezésére állt. Ezt megerősíteni látszik a parókia 1752-es vizitációjának jegyzőkönyve, amelyben ki is emelik, hogy a szükséges liturgikus könyveken túl van még egy magyarázatos zsolttároskönyv is („Psalterium explicatum”) a közösség birtokában.¹⁷ Az oltáron feltűnő Nátán-ábrázolás alapján valószínűsíthető, hogy éppen az 1728-as kijevei kiadást birtokolhatták. Ritka, hogy egy barokk festmény metszetelőképének helyszíni meglétére utaló adattal rendelkezünk. Ebből talán az is sejthető, hogy a mintakép kiválasztásában, az oltár ikonográfiai

(4)

programjának kialakításában a helyi parókus, Zsuhrovics játszotta a főszerepet. Az oltárkép keresztrefeszítés-témája adta magát, hiszen Krisztus keresztáldozata a szent liturgia áldozati cselekményének is ősképe. Dávid és Nátán megjelenése azonban máshonnan nem ismert: minden bizonnyal a parókus így kívánta a bűnbánók számára egyértelművé tenni, hogy Krisztus halála nem csupán az ősbűn átkát törte meg, amire a főképen látható motívum, a kereszt tövében elhelyezett Ádám koponyája utal, hanem az igaz bűnbánók, akiknek példaképe Dávid lehet, személyes bűnét is lemossa a gyónás és az Eucharisztia szentségében. Az egykori oromzati kép, amely Jézus megkeresztelkedését ábrázolta, a templom védőszentjére, az előhírnök Keresztelő Jánosra is utalt. Talán nem véletlen, hogy az oltár előlapjára helyezett antependiumról épp ez a jelenet hiányzott. A felépítmény és az előlap programját összehangolták.

¹⁶ Запаско–Исаевич, 1984, kat. 1097. A későbbi kiadások: uott, kat. 1917, 1919, 2144. Vö. a nyírgyulaji zsolttároskönyvről szóló leírást ebben a kötetben, Kat. III.26.

¹⁷ Végheő–Terdik–Simon–Majchrics–Földvári–Lágler, 2015, 497. Az 1877-es leltárban már nem említik. Kárpáti, 1999, 691–692.

(5)

Az oltár festőjére, faragójára, a készítés pontos idejére vonatkozó adat eddig nem került elő. A két elveszett alapkép és az oltár festményeinek stílusa egy kézre vall, az antependium azonban gyakorlottabb, míg a körmeneti kép egy sokkal gyengébb felkészültségű mestert sejtet. Ha az 1751-es vizitáció jegyzőkönyvének adata, miszerint az alapképek újak voltak, a ma már csak fényképekről ismert festményekre vonatkozott,¹⁸ joggal feltételezhetjük, hogy az oltár is ebben az időben, a 18. század közepén készülhetett. Kárpáti László a két alapképet egy időben Szécsényi Józsefnek attribuíta,¹⁹ ami a festő egyetlen ismert szignált, 1791-ben festett művét nézve (lásd Kat. III.38.) további vizsgálódást igényel. Stílusuk alapján az abaújszolnoki oltár festőjéhez köthetjük azonban a mogyoróskai görögkatolikus templomban fennmaradt két presztol előlapjára, kartusba festett, Szent Kozma és Damján ingyenes orvosokat ábrázoló festményeket (5–6. kép). Lendületes formák, kicsit eltúlzott végtagarányok, élénk színhasználat jellemzi ezeket a műveket, akárcsak a szolnoki oltár képeit. 1751-ben azt írták a mogyoróskai fatemplomról, hogy egy évvel korábban épült a régi romos helyett, egyszerű toronnyal, s hogy minden új képpel fel volt

(6)

szerezve,²⁰ ami alapján a két asztal készítési idejét is a 18. század közepére helyezhetjük a szolnoki oltárhoz hasonlóan.

Az abaújszolnoki oltárhoz nagyon hasonló retabulum a tornahorváti görögkatolikus templomból került a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe. A jelenleg darabjaira szedett, nagyon töredékes felépítményt az abaújszolnokival összevetve megállapítható, hogy a szerkezetük lényegében ugyanolyan: az áttört faragású oszloptörzsek, a kép elhelyezése, rézsús kerete, valamint az egész lábazata, de különösen a szentségháza mutat akár mesterazonosságra utaló egyezéseket. eltérő azonban a két retabulum szárnyképeinek formája és mérete, s az ornamentelek felépítése is más. A tornahorváti oltáron az eredeti oromzat is fennmaradt. Ez a faragó még a 17. században kialakult alapformákat örökölt tovább, alapvetően csak az ornamentelekben újított, amelyek a Kárpát-vidéki görögkatolikusok művészetében még a 19. század elején is elevenen jelen voltak; feltehetően a közösségek erős hagyománytisztelte tartotta életben ezeket ilyen sokáig.

A két oltár faragott részei között fennálló szoros kapcsolatot látva kézenfekvőnek tűnik, hogy

¹⁸ Az 1877-es vizitáció során sem tudták, hogy az ikonosztáz mikor készült. Néhány méretadaton túl kiderül, hogy háromsoros volt, a királyi ajtón hat kép volt, felettük *Az utolsó vacsora*, az ajtó rézsúibán a liturgiaszerzők képével. Kárpáti, 1999, 691. Ezek alapján feltételezhető, hogy a 18. századból származott. Ekkor a hajó déli falán említik még a „régii ikonosztáz” képeit is (Kárpáti, 1999, 692), amelyek talán még régebbi, a korábbi fatemplomból származó darabok lehetnek.

¹⁹ Kárpáti, 1999, 685–686, 7–8. kép. Az attribúciót itt bővebben nem fejtette ki, csupán a képek felirataiban jelezte feltételelesen.

²⁰ Végheő–Terdik–Simon–Majchrics–Földvári–Lágler, 2015, 295. Az 1786-os összeírás során úgy tudták, hogy a templom 1741-ben épült. A formájáról kiderül, hogy körös-körül tornác vette körül, amelyet figyelembe vettek a befogadóképesség becslése során is: bent és a tornácra összesen háromszáz ember fért el. Lásd Végheő–Terdik–Majchrics–Földvári–Varga–Lágler, 2017, 157. Vö. Demjanovich Emil: Mogyoróska, *Görög Katolikus Hírlap*, 3(1905), 5.

III.2.2.

az oltárképeket is összevessük: a tornahorvái oltárkép (lásd Kat. III.28.), amely valamivel később keletkezhetett az abaújszolnokinál, olyan finom festői megoldásokat mutat, amelyek érettebb, jobban képzett festőre utalnak. Megállapítható, hogy a két oltár mesterei ügyes kezű, valószínűleg valamelyik közeli városban (Egerben vagy Kassán) élő, a nyugati ikonográfiát jobban ismerő festők lehettek, akik a mustrás aranyozott háttér és a görög-cirill betűs feliratok gondos visszaadásával igyekeztek a megrendelők oldaláról minden bizonnyal jelentkező hagyományhoz ragaszkodás kívánalmainak is eleget tenni.

A két görögkatolikus templomban dolgozó mesterhez, különösen a Tornahorvátiban tevékenykedőhöz áll közel annak a festőnek a stílusa, akinek egy fatáblára festett, mustrás, ezüstözött-aranyozott hátterű, hodigitria típusú Szűz Mária-képét a krasznokvajdai római katolikus templomban őrzik.²¹ A fatábla hátoldalán szereplő feliratból tudható, hogy Szentimrey József (1721–1776) alispán, helyi földesúr, a templom kegyura 1764-ben készítette Egerben. Sajnos a festő nevéből csupán a Jakab keresztnév olvasható ki, a vezetéknevét a táblán keresztülhaladó repedés roncsolta, ezért olvasata nem egyértelmű.²² Ezt a festményt azért is érdemes most figyelembe vennünk, mert a felirata alapján biztosan egy római katolikus mester műve, aki mégis olyan kompozíciót alkotott, amely akár egy korabeli ikonosztáz alapképének is elmenne. Nyilván arról lehet szó, hogy a megrendelő szándékának eleget téve valamelyik ősi kegykép másolatát készítette el. A krasznokvajdai festmény a magyarországi kegyképek közül leginkább a 17. századi, ortodox közegből származó kolozvárival mutat rokonságot, amelyről a 18. század folyamán számos metszet készült.²³ Ezek a sokszorosított grafikák nem csupán az ikon bizánci karakterét őrizték meg, hanem előszeregettel részletezték a háttérben lévő növényi ornamenseket is, ahogyan ez a vajdai fatáblán is megfigyelhető. Persze azt sem zárhatjuk ki, hogy az egri festő más előképet használt.

A krasznokvajdai példa azonban arra is rávilágít, hogy alapvetően nem csak a helyi közösség kezdeményezésén múlhatott, hogy Abaújszolnokra igényes, a korabeli falusi nívót meghaladó műalkotások (különösen az antependium) készültek. Minden bizonnyal a kegyúrnak, Tiszta Pálnak, aki Selyebre, Monajra, Szolnokra 1750-ben Mária Teréziától nyert birtokadományt, is lehetett szerepe a mesterek kiválasztásában, ajánlásában.²⁴

Képjegyzék

1. Myskovszky Viktor: *Az abaújszolnoki fatemplom déli homlokzata és alaprajza*, 1876.
2. Myskovszky Viktor: *Az abaújszolnoki fatemplom hosszmetsete és nyugati kapuja*, 1876.
3. Az abaújszolnoki oltár
4. *Keresztre feszítés*
5. *Szent Kozma*. Mogyoróska, görög-katolikus templom
6. *Szent Damján*. Mogyoróska, görög-katolikus templom

²¹ Megköszönöm Nemessányi Klára festő-restaurátor művésznek, hogy a festményről készült fotóit a rendelkezésemre bocsátotta.

²² „Curavit pro Ecclesia Vajdensis / Spect. D. Josephus Szent-Imrey / Ordin. Judlium Anno 1764. Agriae / Jacobus K[rac]k[er] (?)”. Egyelőre nem sikerült hasonló vezetéknevű, Egerben alkotó festőre adatot találni sem az anyakönyvek, sem az 1764/1765-ös adózók jegyzékének az átnézése során. Elképzelhető, hogy nem volt egri polgár.

²³ Vö. Szilárdfy–Tüskés–Knapp, 1987, 106–107, kat. 136–145. Dumitran, Ana – Hegedűs Enikő – Rus, Vasile: *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei: Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Alba Iulia, 2011, 66–82.

²⁴ A birtokadományról: Borovszky, 1904, 549; Végheő–Terdik–Simon–Majchrics–Földvári–Lágler, 2015, 497.